

Marko Oršolić

Sedamstoljetno djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini

Povijesno-društveni aspekt

Kontinuirano djelovanje franjevaca tijekom sedam stoljeća u Bosni i Hercegovini bilo je temom mnogobrojnih rasprava i najrazličitijih ocjena kao i vododjeljica ponekad posve i nespjivo oprečnih tvrdnji i pretpostavki. To je djelomice i razumljivo, jer ocjena djelovanja franjevaca u BiH u kontinuitetu od 1291. god. uključuje zauzimanje određenog stava prema mnogobrojnim spornim pitanjima bosansko-hercegovačke povijesti, primjerice prema pitanju karaktera bosanske samostalnosti (srednjovjekovna Bosna imala je sedam kraljeva), »bosanskih kršćana«, te prema osjetljivim pitanjima iz razdoblja turske (1463–1878) i austrougarske okupacije (1878–1918) pa čak i prema najzamršenijim pitanjima naše suvremene nacionalne i socijalne misli.¹

Dolazak franjevaca

Dolazak franjevaca u Bosnu nedvojbeno je ponavljeno posljedica neuspjelih pokušaja rimskih papa da misionarskim djelovanjem dominikanaca katoliciziraju Bosnu. Dominikanci koji su se najkasnije pojavili u Bosni 1233. god. (u isto im je vrijeme pripala dužnost inkvizitora u cijeloj crkvi), a vjerojatno su djelovali u njoj i prije,² doživjeli su u Bosni potpun neuspjeh. Razloge njihova neuspjeha treba tražiti u tome što se narod na njih »naročito okonio«³ jer dominikanci nisu shvaćali ni poštovali ustaljene bosanske (donedavno legitimne) crkvene tradicije, provodeći čak »žestoke oblike«⁴ svoje inkvizitorske djelatnosti. Tome valja pridodati i neke objektivne okolnosti (provala Tatara, nepoznavanje domaćeg jezika itd.), koje su otežavale njihovu djelatnost, okončanu u Bosni potpunim neuspjehom 1240. god., nakon koje se oni više i ne spominju. S pravom tvrdi Rupčić da o djelatnosti i uspjésima dominikanaca u Bosni poslige toga... nije uopće ništa poznato.⁵ Otada nema nijednog podatka u sačuvanim izvorima o nekoj djelatnosti dominikanaca u Bosni do 1325. godine, kad su oni, u borbi protiv franjevaca, tražili od Rimskog kurija da im se dà isključivo pravo na inkviziciju u Bosni i u onim krajevima u kojima se im pravom služe franjevci prema odredbama Rimskog kurija iz godine 1291. i 1298.⁶

Dolazak i prvo trajnje djelovanje franjevaca u Bosni vezano je za molbu srpskog velmože Stefana Dragutina upućena papi Nikoliji IV da mu pošalje franjevce i za pozitivan odgovor pape, koji je u pismu *Quoniam inter cetera* od 25. III. 1291. pohvalio revnost Stefana Dragutina i uzeo pod *patrimonium S. Petri* njega, njegove najbliže suradnike i njegove zemlje.⁷ Istoga dana u pismu *Prae cunctis nostrae mentis* naredio je papa starješini *provinciae Slavoniae* da pošalje u Bosnu – kao istražitelje krivovjera – dva franjevca uzorna života i solidnoga teološkog znanja, koji su vični *regionis illius idiomatici*.⁸ Djelatnost prvih franjevaca u Bosni protekla je vrlo uspješno. U vrijeme tih zbivanja arhiepiskop Danilo je u Životima kraljeva i arhiepiskopa srpskih pišući o Stefanu Dragutinu ostavio i ovaj zapis: *S' bo blagočistivij predrža zemlju ot'č' stvija svogego, mnogi strany zemlje. Ugorskiye prijet i takožde i ot Bos'nskiye zemlje, ot toje bo zemlje Bos'nskiye mnogije ot heretik obrati v veru hristijanskuju i krsti ih.*⁹ Dakako, Stefan Dragutin je zahvaljujući i radu franjevaca obratio mnogo heretika.

Početkom XIV. stoljeća oslabio je rad franjevaca zbog dinastijskih borbi u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu i s tim u vezi

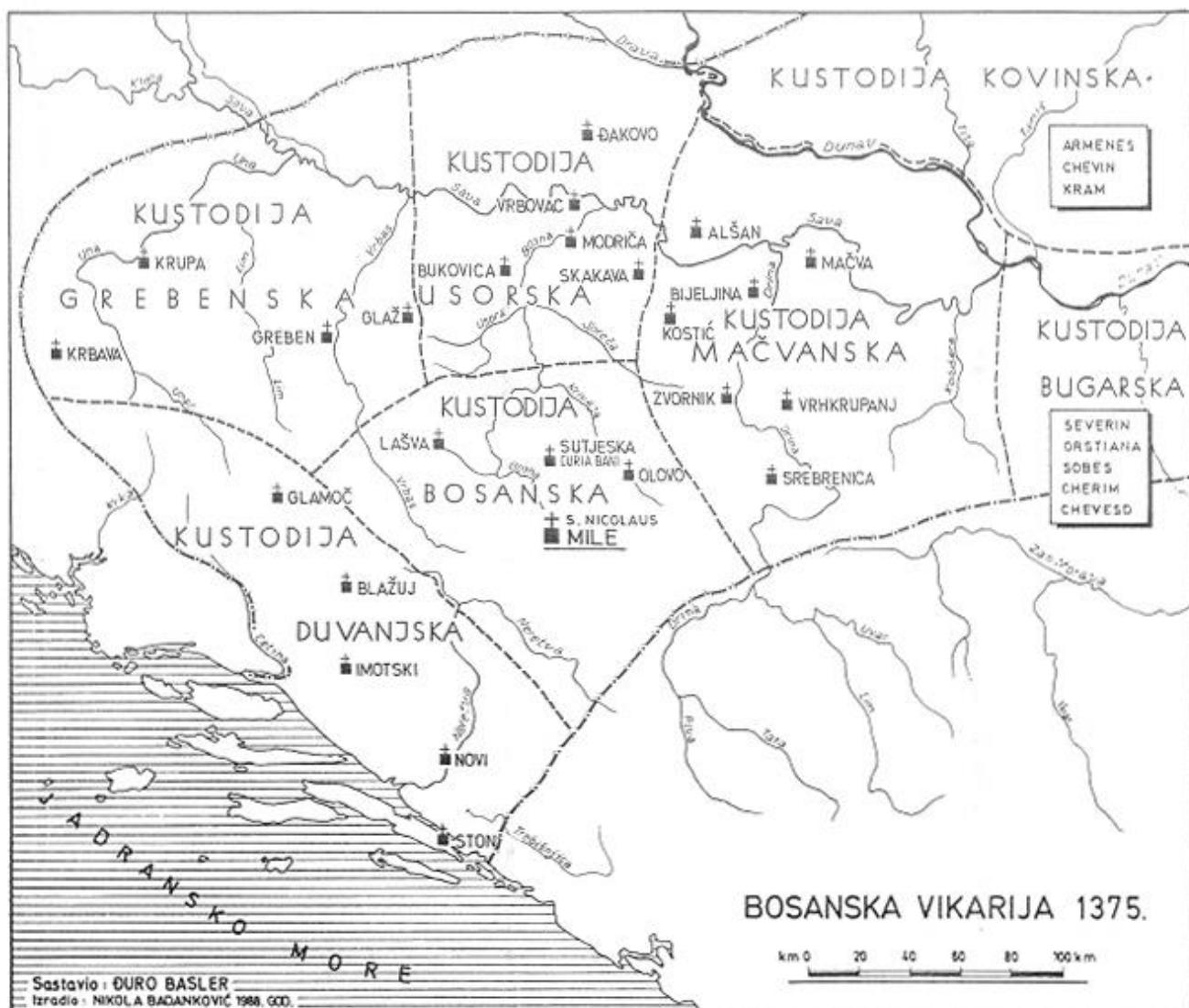
nastalim neprilikama u području Dragutinova feudalnog le- na,¹⁰ da bi ponovo oživio 1324. god. aktivnošću fra Fabijana iz Motovuna u Istri i njegovih pomoćnika. Da fra Fabijanov uspjeh nije bio neznatan može se zaključiti iz pisma pape Ivana XXII, kojim se zahvaljuju kralju Karlu Robertu i bosanskom banu Stjepanu na susretljivosti i pomoći koju su pružili franjevcima.¹¹ Upravo u to doba sve veće aktivnosti franjevaca u Bosni, dominikanci su nastojali ponovo vratiti se u nju kao inkvizitori. Zbog toga je papa Ivan XXII godine 1330. naređio zadarskom i splitskom nadbiskupu da mu pošalju prave franjevaca i dominikanaca sa svim ispravama i dokazima, da on presudi tko ima pravo inkvizicije u Dalmaciji, Slavoniji i Bosni.¹² Papino rješenje nije poznato, ali se iz daljeg razvoja događaja razaznava da je on franjevcima povjerio i nadalje brigu i rad u pobijanju krivovjera. Već je 1339. god. papa Benedikt XII poslao Gerarda Odonisa (Eudesa), generala Franjevačkog reda, Karlu Robertu i bosanskom banu Stjepanu Kotromaniću.¹³

Osnivanje bosanske vikarije

O vremenu osnivanja Bosanske franjevačke vikarije mnogo se raspravljalo, ali je danas prevladalo mišljenje – »uglavnom zaslugom J. Jelenića«, kako to tvrdi J. Šidak¹⁴ – da je vikarija osnovana neposrednim zaslugama fra Gerarda Odonisa, koji je na polasku u Rim imenovao i prvog vikara svog pratioca fra Peregrina Saksonca.¹⁵ Dominik Mandić načelno je prihvatio ovu tezu, ali ju je precizirao malo drukčije od J. Jelenića tvrdeći da je franjevačku bosansku vikariju osnovao Gerard Odonis 5. X. 1339, ali u »punom, pravnom smislu«, ona postoji od generalnog kapitula Franjevačkog reda održanog u Asizu na Duhove 4. VI. 1340.¹⁶ Tako je Mandić samo prividno pomirio proturječnost izvora – jedni su tvrdili da je Bosanska vikarija osnovana 1339. god., a drugi su isticali da je ona osnovana godinu dana kasnije.

Tek kad su osnovali vikariju, franjevci su počeli graditi samostane. U tom ih je potpmogao sám ban Stjepan Kotromanić, koji im je sagradio i prvu kuću u Milama kraj Visokog. Ova je tvrdnja potkrijepljena arheološkim iskapanjima Pavla Andelića,¹⁷ koja su tim dragocjenja, što nemaju nijednog dokumenta iz XIV. st. o papinom odobrenju samostana u Bosni, iako takvih odobrenja ima mnogo u svim drugim pokrajinama. Prvi popis franjevačkih samostana u Bosni potječe od fra Bartola iz Pize, koji je – u djelu napisanom prije isteka 1384.¹⁸ a objavljenom 1385/90. god. – nabrojio 35 samostana.¹⁹ Nisu svi ti samostani bili sagrađeni na području bosanskog vlastitara, bio ih je nekoliko i izvan njegovoga područja, ali su pripadali Bosanskoj vikariji. Svi su ti samostani postojali sve do pada Bosne, izuzev onih šesnaest samostana u Mačvi i (sjevero)istočnoj Bosni, koje su 1434. i 1435. god. porušili Turci.²⁰ Istodobno je osnovano i nekoliko drugih samostana.

Djelovanje franjevaca u Bosni bilo je vrlo djelotvorno sve do kraja XIV. stoljeća, ali je početkom XV. stoljeća njihov utjecaj sve više opadao. Dinićevu i Cirkovićevu pretpostavku²¹ prema kojoj je njihov utjecaj rastao istodobno s jačanjem centralne vlasti, dakle početkom trećeg desetljeća XV. stoljeća, pove je uvjernljivim dokazom pobjio Jaroslav Šidak.²² Utjecaj fra-

Bosanska vikarija 1375. g.

njevaca naglo je počeo rasti 40-ih godina XV. stoljeća, da bi uoči pada Bosne dosegao svoj vrhunac. Prisutnost »bosanskih kršćana« u političkom i javnom životu u to vrijeme više je pokazatelj tradicionalne franjevačke tolerantnosti i širine pogleda nego stvarne patarenske moći i ugleda.²³

Franjevci u Bosni bili su povremeno politički vrlo utjecajni, osobito u razdoblju djeđelovanja Peregrina Saksonca (1339–1353) i dvadesetak godina prije pada Bosne. Peregrin je bio najutjecajniji savjetnik bosanskog bana Stjepana II Kotromanića. O tome nam dostatno podataka daju i spisi iz dokumentata matičnih arhiva, koje je objavio Šime Ljubić.²⁴ Jelenić smatra da je bio i presudan utjecaj franjevaca na odluku kralja Ostroje da 1400. god. zabrani Dubrovčanima u Bosni kupovati robe, voditi ih ili preprodavati.²⁵ Kudikamo najživljiju političku aktivnost razvili su franjevci u Bosni 40-ih godina XV. stoljeća. Bosanskog vikara fra Ivana de Vaya poslao je 1443. Tvrtko II u Ugarsku da ga izmiri s Vladislavom i da ga nagovoriti na križarski rat protiv Turaka. Fra Ivan je svoju delikatnu misiju obavio uspješno, što potvrđuje i to da se Vladislav borio protiv Turaka kraj Varne 1444. god.²⁶ Tomaš Ostojić (1444–1461) bio je u početku nepovjerljiv prema franjevcima, ali je kasnije posve promijenio stav prema njima, pozvao ih na svoj

dvor i povjerio im najdelikatnije diplomatske misije. Godine 1451. Tomaš je s Dubrovnikom sklopio ratni savez protiv svog tasta Stjepana Vukčića²⁷ u prisutnosti franjevaca. Kad ga u tome nisu podržali neki velikaši, zamalo to nije prouzročilo građanski rat, koji je ipak izbjegnut zalaganjem franjevaca i izravnim miješanjem pape Nikole V.²⁸ Uz suglasnost bosanskoga kralja franjevci su predano radili na stvaranju ratnog saveza protiv Turaka posebice nakon pada Carigrada. Radi toga putovao je fra Nikola Šibenčanin i kasnije još dvojica franjevaca, u Rim.²⁹

Za vrijeme posljednje diplomatske misije po nalogu bosanskoga kralja franjevci su papi Piju II uručili pismo, zapravo dramatični apel kojim se tražila pomoć od Turaka ugroženoj Bosni. U pismu se prosuđuje stanje i jasno nazire budućnost: Turci su u bosanskom kraljevstvu sazidali više tvrdava, obećavaju seljacima da će biti slobodni kad oni postanu gospodari, protjerani bogumili obavještavaju Portu o svemu i uvrijedeni pokušajima nasilnog pokatoličenja lako prelaze na islam. Bez protuturskog saveza kršćanskih vladara Turci će već slijedeće godine napasti Bosnu, a malo zatim i Ugarsku, Dalmaciju i Veneciju, da bi napokon osvojili Rim.³⁰

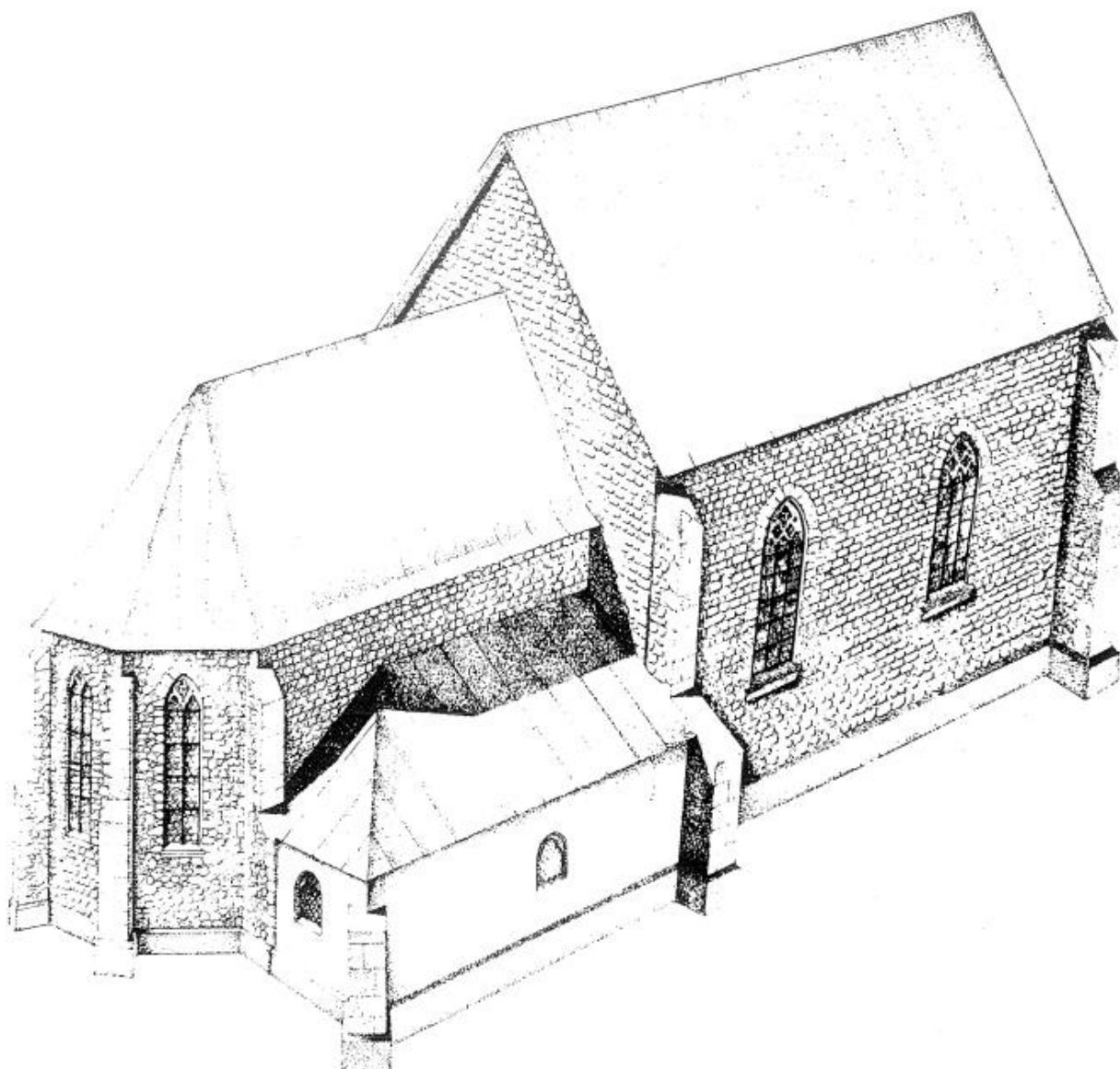

Franjevački samostani u Bosni u XV. st.

Posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević 1462. god. sklopio je pakt s ugarskim kraljem o zajedničkoj obrani od Turaka i zbog toga je ugarska vojska zaposjela bosanske utvrde *praesetim Turcis finitimas*, a Tomašević odbio plaćati Turcima danak. Bio je to neposredni povod Mehmedu Drugom (el Fatihu) da u svibnju i lipnju 1463. god. sa 150 000 vojnika napadne i pokori bosansko kraljevstvo i pogubi kralja.³¹ Naišavši na ravnodušnost kršćanskih vladara i razočarani nemogućnošću pape da im pomogne, franjevci su, naslutivši daleko-sežne posljedice Mehmedovih osvajačkih pohoda, samoinicijativno sklopili s njim Ugovor – *Ahdnamu* – prema kojem su ga priznali za svoga gospodara, a zauzvrat dobili su slobodu vjere i djelovanja.³² *Ahdnamu* su crkveni krugovi na Zapadu shvatili kao franjevačku izdaju kršćanske vjere, imenujući krivnjom za pad Bosne slab otpor (»Bosna šaptom pade«) u samoj Bosni (biskup Nikola Modruški je prvi pronio ovu tezu). Franjevačka historiografija sve do dana današnjega (dvadesetak je franjevaca tijekom stoljeća obradivalo ovu temu)³³ zauzela je čvrsto gledište da su Bosnu izdali Madari i ravnodušnost kršćanskih vladara koji su stoljećima tražili povod da je napadnu i koji su bosanskog biskupa učinili sufragandom

Kaloče (nadbiskupija u Ugarskoj) 1247. god., pa ga najvjerojatnije zbog toga (najkasnije 1250-tih godina) sa sjedištem premjestili u njima bliže i podložnije Đakovo.³⁴

Prvo kritičko izdanje *Ahdname* objavio je Šabanović tek 1949. god.³⁵ Mehmed Drugi, koji se nakon osvajanja Carigrada 1453. god. smatrao istočnorimskim carem,³⁶ sličnu je povelju izdao pravoslavnom patrijarhu Genadiju II.³⁷ *Ahdnamom* je sultan uredio odnose s Katoličkom crkvom koju je kompetentno predstavljao bosanski kustos Andeo Zvizdović (Mandić veli Vrhbosanski). Svojom formom, sadržajem, osobito zakletvom na kraju, *Ahdnama* ima snagu međunarodnog ugovora. Zanimljivo je da papa Pio II., koji je osporavao pravo Mehmedu II da se smatra istočnorimskim carem jer nije kršćanin, nikad nije formalno doveo u pitanje pravosnažnost *Ahdname*. Andeo Zvizdović ostao je »pokoran sultanovoj službi i vjeran njegovoj Zapovijedi« (kao što je obećao u *Ahdnamu* sve do svoje smrti 1498), što potvrđuje i upravitelj bosanskog sandžaka Skender-paša.³⁸ Fra Andelova braća, knez Domša i knez Milutin obnašali su visoke državničke funkcije u bosanskom sandžaku,³⁹ u kojem, izgleda, nije bilo progona ni franjevaca ni njima povjerenih vjernika sve do 1516. god. Štoviše obnavljane su i podizane nove crkve.

Crkva Sv. Nikole u Milama, sred. XIV. st. (rekonstrukcija)

U kanun-nami (zbirci zakona) iz 1516. god. unesen je i slijedeći zakon za Bosnu: *Podignute su crkve u nekim mjestima, u kojima one nisu postojale od starog nevjerničkog vremena. Neka se takove novopodignute crkve dadu porušiti; a oni nevjernici i duhovnici, koji boraveći u njima, uhode stanje i dojavljuju u nevjerničke zemlje, neka se kazne strogo i neka se kazne teškim tjelesnim kaznama.*

Neka se poruše križevi, koji su postavljeni na putovima i neka se ne dopušta da ih ubuduće postavljaju. A ako ih postave, neka se kazne tjelesnom kaznom oni, koji to urade. A onaj kadija, u čijem se kadiluku to dogodi, pa to ne zabrani i ne spriječi, to će biti razlog da se svrgne.⁴⁰

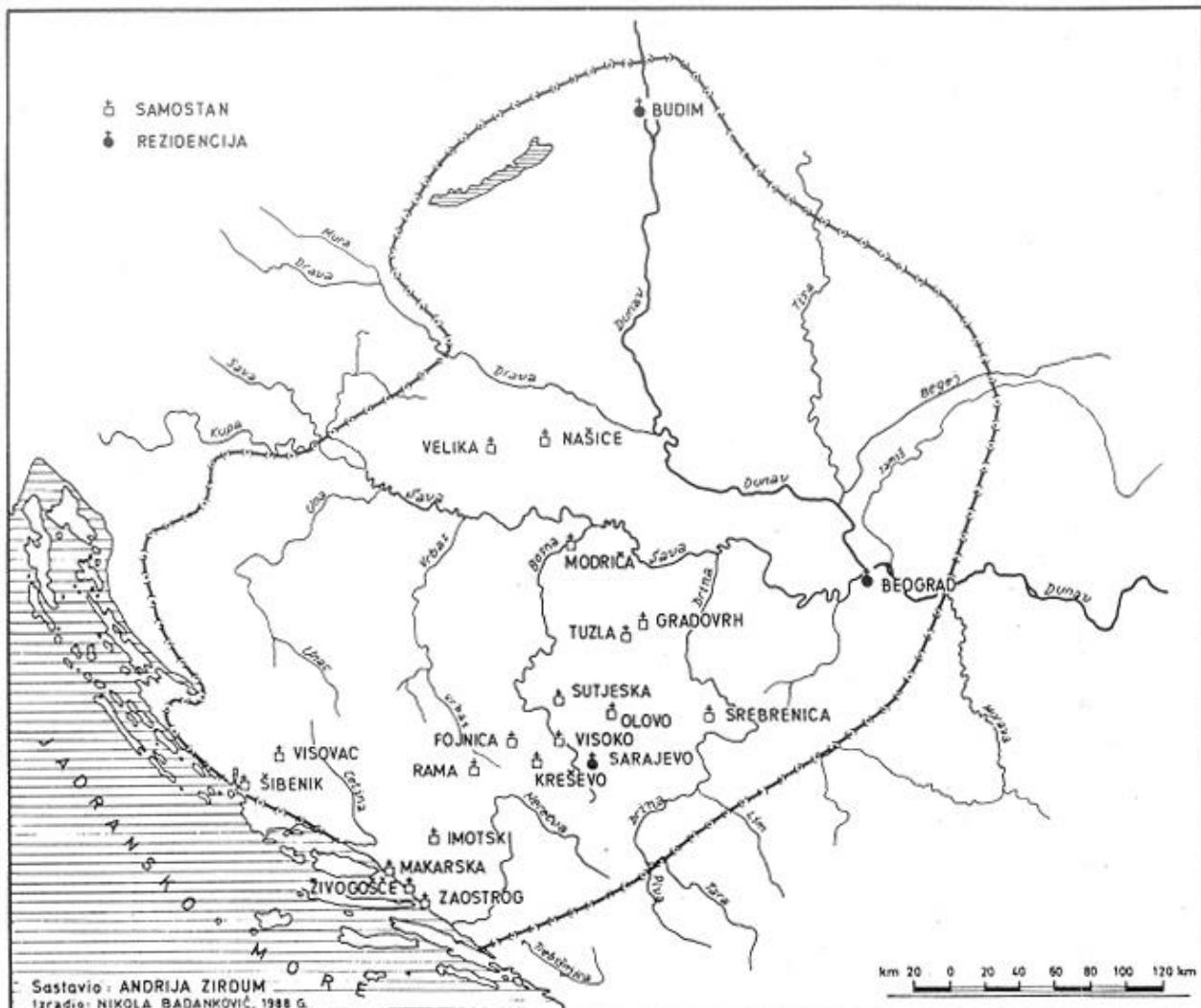
Navedeni ulomak bosanskog kanuna u opreci je s Ahdnamom, koji ima moć univerzalnog zakona. Upravo između ta dva pola odvijao se život bosansko-hercegovačkih franjevaca

i ostvarivale političke prepostavke za vjerski, a posredno i stvarni život bosansko-hercegovačkih katolika sve do sultana-reformatora (počevši od Selima III.), koji su cijelo XIX. st. grozničavo nastojali modernizirati Turko Carstvo i time produžiti život još od bečkog rata (1683–1699) nasmrt bolesnom Carstvu. Poradi važnosti i zanimljivosti donosimo Ahdnamu, u prijevodu Hazima Šabanovića (neznatno izmijenjenom):

Mehmed, sin Murad-hanov, uvijek pobjedonosni!

Zapovjed časnoga, uzvišenoga sultanskog znaka i svjetle tuge osvajača svijeta, jest slijedeće:

Ja, sultan Mehmed-han, (dajem) na znanje cijelom svijetu (puku i odličnicima), da su posjednici ovoga carskoga ferma-na, bosanski duhovnici, našli moju veliku milost, pa zapovjedam:

Provincija Bosna Srebrena 1679. g.

Neka nitko ne smeta i ne uznemiruje spomenute ni njihove crkve. Neka (mirno) stanju u mom carstvu. A oni, koji su izbjegli, nek budu slobodni i sigurni. Neka se povrate i neka se bez straha u zemljama mog carstva nastane u svojim manastirima. Ni moje visoko Veličanstvo, ni moji veziri, ni moji službenici, ni moji podanici, niti itko od stanovnika moga carstva neka ih ne vrijeda i ne uznemiruje. Neka nitko ne napada, niti vrijeda i ugrožava: ni njih, ni njihov život, ni njihov imetak, ni njihove crkve. Pa i to, ako bi iz tuđine doveli kojega čovjeka u moju državu, da im je dopušteno.

Budući da sam spomenutima milostivo dao ovu carsku Zapovjed, kunem se slijedećom velikom zakletvom:

Tako mi stvoritelja zemlje i neba, koji hrani sva stvorenja, i tako mi sedam musafa (svetih knjiga), i tako mi našega velikoga Proroka, i tako mi sablje, koju pašem, nitko neće protivno učiniti ovomu, što je napisano, dok ovi budu pokomi mojoj službi i vjerni mojoj Zapovjedi.

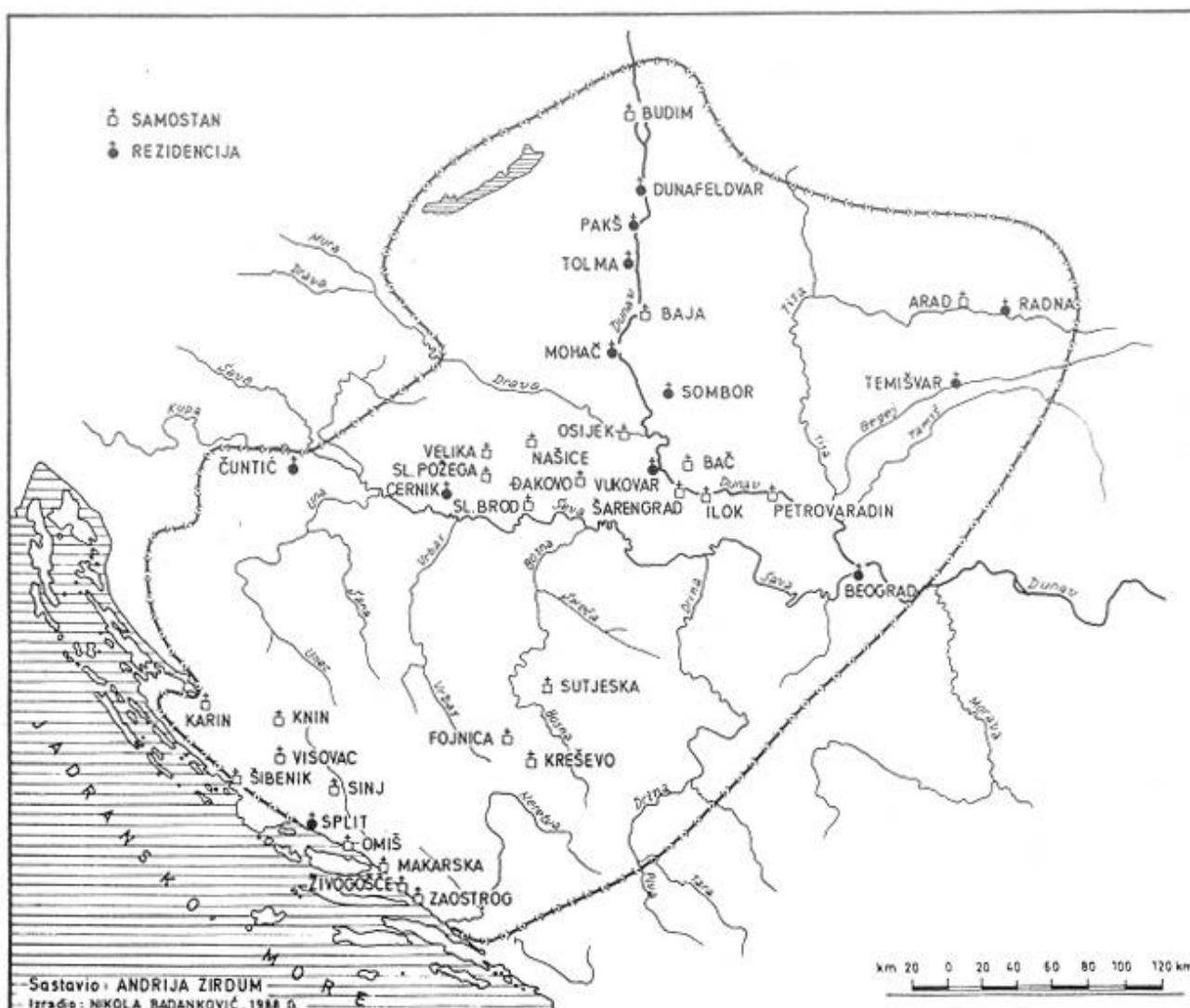
Pisano 28 maja (1463)
U stanu Milodraž.⁴¹

Provincija Bosna Srebrena

Bulom pape Leona X te vojne in meam vineam cd 29. svibnja 1517. god.⁴² Bosanska vikarija proglašena je provincijom, što je značilo više formalnu promjenu naziva nego sadržajnu preinaku statusa u okviru Franjevačkog reda. Bosanska vikarija, koja je potkraj XIV. stoljeća imala sedam kustodija, a 1393. osnovana je i osma u Apuliji (Italija) za odmor bolesne braće i za odmarališta,⁴³ i koja je imala 35 samostana i oko 400 redovnika i koja se prostirala na dijelove Ugarske, Dalmacije, Italije, Raške i Bugarske i dakako obuhvaćala cijelu Bosnu i Hercegovinu, potkraj XV. st. bila je okljaštrena. Jedan suvremeni pisac piše: *Bijednim zovem bosanske franjevice, jer su im Dubrovčani oduzeli četiri, a Mlečani šest mjesta, a Turčin, kao što su mi kazali, 38 mjesta porušio.*⁴⁴

Bosna Srebrena je u najvećim teškoćama poslije više ponekad i nepravednih razdrioba⁴⁵ s ponosom čuvala svoje ime Bosna Srebrena, jer je prvi dio »slavnog starog imena« podsjećao na Bosansko kraljevstvo, a drugi dio na prvu franjevačku trajnu naseobinu Srebrenicu.⁴⁶

Nedavno je A. Zirdum utvrdio da je Bosna Srebrena u drugoj polovini XVI. st. imala oko 80 članova, da bi u prvoj polovini XVII. st. taj broj bio upeterostručen, što je najbrži priраст u povijesti Provincije.⁴⁷ Prema Izvještaju Jure Neretjanina iz

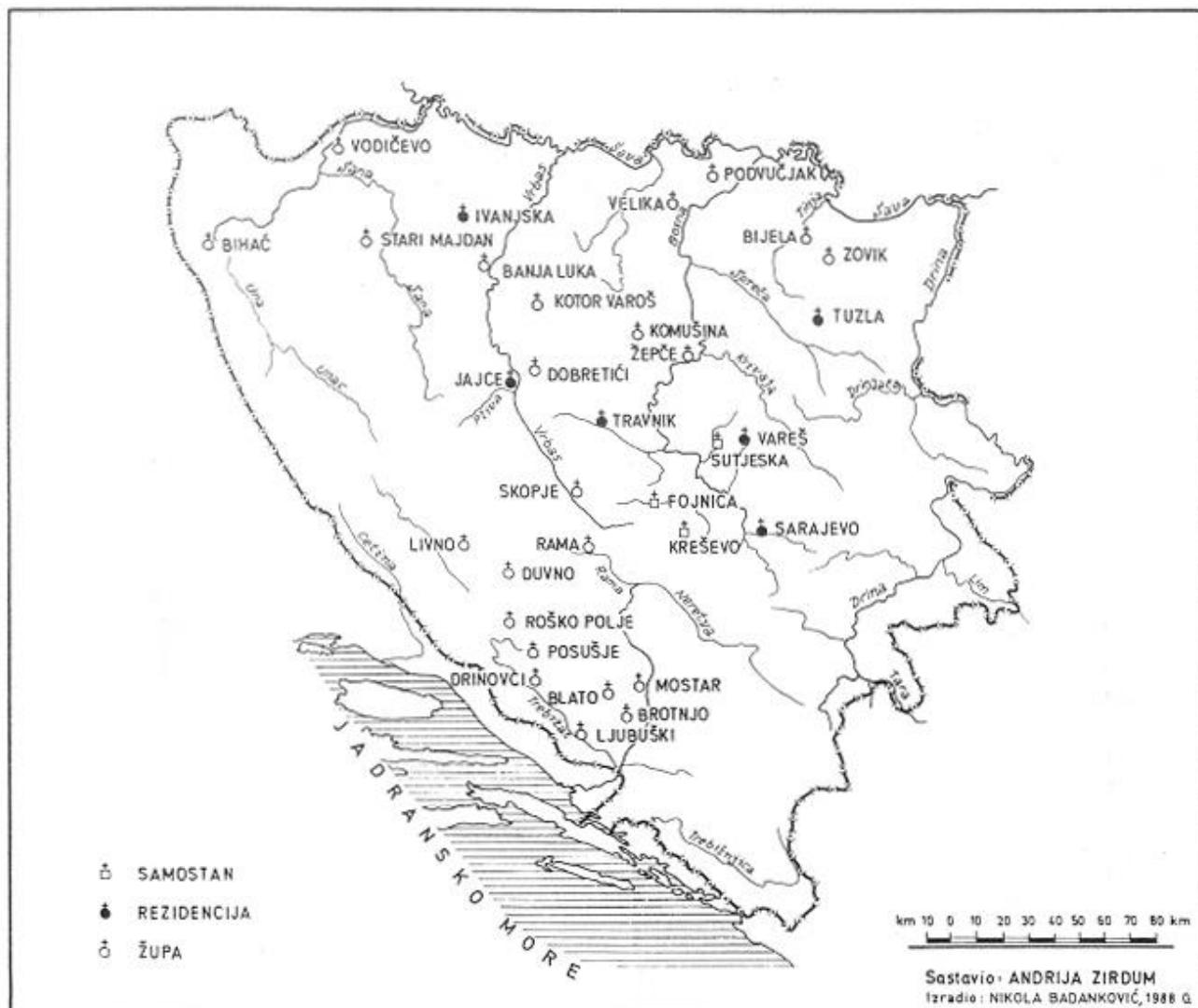
Provincija Bosna Srebrena 1729. g.

godine 1623. godinu dana prije osnovanoj Rimskoj kongregaciji de Propagadna fide Bosna Srebrena brojila je 276 franjevaca, među kojima su bila 53 studenta teologije, koji su se školovali u Ugarskoj i Italiji.⁴⁸ U vrijeme bečkog rata (1683.–1699) i ranom poraću Bosna Srebrena je splasla na 25 svećenika i četvoricu braće-laika, a broj njima povjerenih katolika (ponajviše seoba) na samo dvadesetak tisuća. Ponajprije se od nje 1695. god. otcijepila Bugarska kustodija, te 1735. Dalmatinska i napokon 1757. Ugarska provincija. Čak je dezinformirani papa Benedikt XIV bio ukinuo Bosnu Srebrenu kao provinciju, ali je tu nepravdu njegov nasljednik Klement XIII slijedeće godine ispravio, jer sudeći po njegovim riječima nije želio tu prastaru provinciju Bosnu Srebrenu koja je poput majke izrodila brojne kćeri-provincije po Panoniji i Iliriku... lišiti raznih privilegija, časti i prednosti, koje je prije uživala u Redu.⁴⁹ Najviše lažnih vijesti o Bosni Srebrenoju izmišljali su i širili oni koji su pokupili mnogobrojne njezine dragocjenosti, odveli vjernike i prebjegli na »kršćanski« Zapad i, ne zeleći opravdati taj svoj lagodnjački bijeg, proglašili one hrabre i dalekovidne koji su ostali u Bosni i Hercegovini da paktiraju s Turcima (»ta šta bi bili nego Turci«), što se *mutatis mutandis* ponovilo i nakon drugoga svjetskog rata, pa bosanskohercegovački franjevci nisu mogli dobivati prijeko potrebnu skromnu međunarodnu katoličku pomoć sve do 1960. god.⁵⁰ Po-

sljednja razdioba Bosne Srebrenе provedena je 1852. god. kad je osnovana Hercegovačka kustodija (1892. godine proglašena provincijom).⁵¹

Bosansko-hercegovački franjevci su tijekom XVIII. st. imali više parnice s pećkim patrijarsima, o čemu postoje zapisi i u samostanskim kronikama. Počesto se krivo misli da su pećki patrijarsi i pojedini episkopi tražeći od franjevaca dažbine željeli ih asimilirati, ali su pred turškim sudovima gubili parnice. Kad je carigradski Grk Spataris 1765. god. obešen, a njegov imetak konfisciran zbog navodne veleizdaje, ustanovljeno je da Pećka patrijaršija njemu duguje velike svote novca. Carigradski patrijarh Samuilo ponudio je Porti da će podmiriti dug, ako se Pećka patrijaršija potčini Carigradskoj patrijaršiji. Sultan Mustafa II prihvatio je ponudu i fermanom od 11. IX. 1766. godine ukinuo Pećku patrijaršiju pripajajući ju Carigradskoj.⁵²

Bosansko-hercegovački franjevci su se u vrijeme Bosanskog kraljevstva držali više gradskog življa, ali su posjedovali »bezbrojne konje«, da bi mogli pružati vjerske usluge »vjernicima rasutim po zabitnim selima«.⁵³ Tursko osvajanje Bosne samo je još više franjevce približilo vjernicima, koje su poučavali pismenosti, a od početka XVII. st. neprestano su ih opskrbljivali i knjigama, ponajprije onima vjerskog sadržaja

Provincija Bošna Srebrena 1762. g.

koji su im onda jednostavnim jezikom tumačili. Primjerice krenjevski fratri su nabavili i rijetko izdanje Agricolina djela *De re metallica* da bi kujundžijama prenijeli tadašnja znanja o metalima. Slično je i s umjetnošću i mnogim drugim znanostima. Naime, Bosna i Hercegovina nije imala svoje sveučilište sve do 1949. god., pa su krenjevci po svojim samostanima, doduše nesustavno, obrazovali ljudе različitih svjetovnih zanimanja ili su i sami postajali liječnici, pisci, filolozi, nastojeći uvijek biti u tijeku svih evropskih zbivanja.⁵⁴ Slično je i s umjetnošću pa s pravom zaključuje veoma kompetentni Zdravko Kajmакović: *Unutar krenjevačkih samostana u Sutjesci, Kreševu i Fojnici nači će odraza, istina s izvjesnim zakašnjenjem, sva ka značajnija pojava umjetnosti zapadne Evrope.*⁵⁵

Franjevci u novom vijeku

Francuska je revolucija uzdrmala temelje srednjovjekovnih društava i tim označila početak novoga vijeka, koji je na Slavenskom jugu započeo prije na kulturnom negoli političkom planu. Bosansko-hercegovački krenjevci unosili su taj novi duh vremena u BiH i pretakali ga u konkretne akcije. Narod, koji je u srednjem vijeku bio ponajčešće amorfna nepolitična masa, postao je politički osviješten, ekonomski moćan i kulturno uzdignut. Bosansko-hercegovački su krenjevci uz velike

napore podizali škole (prvu u Tolisi 1823. god.), nastojeći pod neposrednim utjecajem srpskih ustanačkih i Ilirskog pokreta osnovati književna društva, tiskare, unaprijediti sve oblike ljudske djelatnosti. Kako se Bosna Srebrena stoljećima protstirala cijelim južnoslavenskim prostorom, krenjevci su i u novom vremenu lako razbijali ostatke srednjovjekovnog regionalizma i anakrone oblike nacionalne isključivosti. Prema *Uspomenama starih raznih za izbavit narod Slavjanski* (zapravo politički program u osam točaka nastao 1860-ih godina) u točci 7. se posebno upozorava na opasnost od njemačkog nacionalizma. *Slavjani nek se paze od ovog pretjeranja i nek ne izvrću reda naravnoga. Bog, vira, zakon i oni svit na prvo mjesto; zatim odmah na drugo mjesto nek uvik bude jezik i narodnost slavjanska. Stujmo sve druge narode i njihovu narodnost, ako želimo od njih biti štovani s našom narodnošću...* *Oprimo se onima koji nas cipaju i zavadaju, i na tisuću načina s lisičjom politikom traže nas rastaviti od slavnog stupca Slavjanskog nimečeti, mađareći i sad bi nas mogli poturčiti i pošipetari.*⁵⁶ Julijan Jelenić tvrdi da se prema ovim *Uspomenama* i radilo, pa su osmorica hercegovačkih mladih krenjevaca na čelu s fra Grgom Škaricem iz širokobriješkog samostana uz pomoć ruskog konzula nastojali 1868. prijeti u Srbiju, a zatim ratovanju obučeni vratiti se i dići ustanak protiv Turaka.⁵⁷

Fra Grga Martić (1822–1905), diplomat, književnik, »bosanski Homer«

Bosansko-hercegovački franjevac je stoljećima (u vrijeme samostalnosti Bosne i Hercegovine i vrijeme turske višestoljetne okupacije) »oslonjen na sebe kao nitko drugi, ukorijenjen u narodu kao malo tko, naviknut na krut postupak i teške udarce, spremam na svaku nametnuto borbu, voljan da prihvati svaku situaciju, da joj se prilagodi i da se njome okoristi, te tako nadživi«.⁵⁸ Kad se ovom doda karizmatičko-demokratsko uredenje samoga Franjevačkog reda (franjevci od početka potpuno demokratski biraju svoje starješine, i to na tri ili šest godina), onda će postati sasvim jasno zašto je Austro-Ugarska monarhija poslje okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine na svaki način nastojati izgurati franjevce s društvene i crkvene pozornice, tražeći kod Svetih Stolice da se uvede redovita crkvena hijerarhija. Ne samo katolička nego i pravoslavna i islamska hijerarhija bila je u socijalno-političkoj sferi praktično produžena ruka bečkog dvora radi pacifikacije stanovništva.

Bosansko-hercegovački franjevci, koji su stoljećima Slaveni jug promatrati kao svojevrsno područje svoga djelovanja, prihvaćali su sve pokrete koji su išli za ujedinjenjem Južnih Slavena i koji su vodili do stvaranja »vjejkovima sanjane jugoslavenske države« po riječima trostrukog provincijala Josipa Markušića iz 1929. godine.⁵⁹ Ovom ujedinjenju stoljećima su se suprotstavljale Austro-Ugarska i Turska, pa kad su one propale u prvom svjetskom ratu, do ujedinjenja je došlo relativno lako. Međutim, ideji o zajedničkom životu svih bratskih južnoslavenskih naroda iznutra prijeti opasnost od miješanja vjere u politiku. Svojevrsna Kronologija franjevačkog samostana u Jajcu još početkom dvadesetog stoljeća bilježi: »Cijeli rad Hrvata u Bosni (misli se i na Hercegovinu, op. MO) jest u temelju besmislen. Čemu ona vika proti Srbi ma kao protiv najvećem zlu?! I srpske i hrvatske novine u Bosni iskvarile su narodnu misao jedinstva i sloga«.

Isti kroničar pogotovo predbacuje onima koji miješaju vjeru u politiku da zbijaju šalu sa vjerom kad žele osnovati političku

stranku na kršćanskim osnovama, pa konstatira: *Mi (franjevci) se nikako ne istovjetujemo sa hrvatskom politikom... u koliko unosi u hrvatsku narodnu politiku i katoličku vjeru.*⁶⁰

Za vrijeme austrougarske okupacije (1878–1918) te za Kraljevine SHS (1918–1929) i Kraljevine Jugoslavije (1929–1941) franjevci nisu imali neku prvorazrednu ulogu ni u društvenom ni u crkvenom životu. Oni su se tad posvetili usavršavanju srednjega i višeg školstva (otvaraju gimnazije u Visokom i Širokom Brijegu, te teologije u Sarajevu i Mostaru), izdavanju časopisa (*Glasnik jugoslavenskih franjevaca*, *Našu misao*, *Kršćansku obitelj* i *Franjevački vjesnik*, koji je, tiskan u Beogradu, prestao izlaziti s fašističkom okupacijom zemlje). Što se tiče istupa u javnom životu franjevci su veoma suzdržani. Na tu uzdržanost i njezine razloge upozorava i okružnica provincijala Bosne Srebrenе od 20. XI. 1928. god. (vrijeme poslije atentata na Stjepana Radića): *Mi moramo biti za naš narod; i moramo se za njega posvema žrtvovati; i uvijek za njegovo dobro na neustrašivo mjestu postojati! Ali mi nismo političari, a još manje strančari... Biali smo (poslanike i političare), neka oni dalje rade! Svak po svom mandatu i odgovornošti, ne samo jutra i večeri – nego i narodnoga suda u povijesti! Nas nije nitko birao; a moguće nije ni htio birati... Mi ćemo reći svoje na pravo vrijeme i na dolican način, ali to može biti samo u prekretnicama vremena, i u pitanjima osnovne važnosti...*⁶¹

Uskoro je uslijedila navješćena prekretnica vremena. Ponajprije je 1939. god. provedeno cijepanje Bosne i Hercegovine Sporazumom Cvetković-Maček. Najmudriji i najutjecajniji bosansko-hercegovački franjevac u našem stoljeću Josip Markušić pisao je neposredno prije Sporazuma Mehmedu Spahi i Tugomiru Alaupoviću, ondašnjim utjecajnim političarima, da ne dopuste cijepati Bosnu i Hercegovinu. *Ne daj da se cijepa zemlja Bosna. Ja mislim da je Bosna srce Jugoslavije... Nije ni Hrvat, ni Srbin, niti Slaven (ovim misli na Muslimane, MO) koji dopusti da se krti Zemlja Bosna. Ona cjelokupna jedini je pouzdan vezioc rukoveti koje su Bogom određene da budu jedna državna cjelina, jedan snop... Kud se inače, po strašnoj našoj, ne daj Bože, sudbini, Bosna podijeli, tuda će udariti pukotina cjeline kao šeper posred kuće i ognjišta... Nedaj da se Bosna krni ni za jedan pedalj zemlje, ni za jednog čobana – ni za kakve izglede, prilike, pazare, obećavanja. To bi bila izdaja povijesti, naše duše...*⁶²

Pristupom Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu i nesposobnosti da se ozbiljnije suprostavi fašizmu, Sporazumom Cvetković-Maček pokopane su sve iluzije koje su franjevci imali o njoj i o političkim strankama koje su je politički predvodile. Antifašistička, narodna borba, koja je dobrom dijelom vođena na području Bosne i Hercegovine (Vrhovni štab donosio je važne odluke u Franjevačkom samostanu u Duvnu; vrhovni komandant Josip Broz Tito boravio je u samostanu Rama na Ščit); drugo zasjedanje AVNOJ-a održano je u neposrednoj blizini samostana u Jajcu i dvojica su franjevaca na specijalni Titov poziv prisustvovala tom zasjedanju; i stoljetna povezanost s narodom pomogla je bosansko-hercegovačkim franjevcima da od samog početka shvate svu bestjalnost fašizma i njegovih domaćih pomagača. Kronika franjevačkog samostana u Jajcu bilježi početkom svibnja 1941. godine da su domaći *Srbi shvatili da su Hrvati robovi kao i oni*, a 7. rujna 1941. godine u istoj Kronici piše: *Nedjelja. Navečer uoči Male Gospojine u Podmilaču odmah preko željeznog mosta na desnoj strani Vrbasa ubijeno oko 153–165 Srba. Djelo stranih ustaša. Župnik podmilački reče mi da je cijelu noć preukrao ne spavajući, ali protiv iznenadnim mračnim silama ništa nije mogao učiniti. Zlo je bilo zagospodariло zemljom. Poslije ovoga masakra četrdesetero srpske djece ustaše su predale građanima na »čuvanje i preodgajanje«, pa ista samostanska Kronika komentira: »Bilo je žalosno gledati ove tragične prizore iz kamenog doba.*⁶³

Jugoslavenske franjevce je u generalnom defitoriju Franjevačkog reda 1941. god. zastupao hercegovački franjevac Dominik Mandić, koji je znao da se stanovit broj mladih, po-

Uputa
mnogopoštovanim Ocima Provincijalima Hrvatskih franj. Provincija.

1. Razdorito ali odlučno nastojati, da se provede zaključak provincijalnog sastanka u Zagrebu od 10.-12. juna 1941. godine kojem nijedan franjevac ne može biti izuzet, a u Ustaškom hrvatskom pokretu.

2. Sa sveti odlučno nastojati, da se franjevci bave samo duhovnim i svećeničkim poslovima, a svjetovne i političke poslove da prepuste svjetovnjacima.

3. Franjevci ne smije imati nikakve uloge u istraživanju Srba i Židova, u odobravanju oljubog imetka, pokretog i nezavrsotoga, a iseljavanja Srba u Šiblju i naseljivanja Hrvata u desetinama ugrozim naseljima.

4. Dosljedno tomu slijediti franjevac ne smije biti: a) u odborima i uredima u istraživanju krivnje četnika i drugih neprijatelja Srba prema Hrvatima, te u izricanju kazne prema napred spomenutim; b) u odborima i uredima se neodgovorno držati u svrputu naseljima i na imanjima oduzetim Srbinima, c) u odborima i uredima za iseljavanje Srba i odseljavanje njihovog imetka.

5. Ni franjevci niti uredi, ni amaneti ni provincije ne smiju primati za da su učestvovali ni poznati u nepokretnim dobrima, koja su prije rata pripadala Srbinima i Židovima.

6. Ukoliko budu u stanju, neka ovi provincijali i ugledni franjevci ustanje se svih sile kod vlasti i vođenih ljudi u današnjoj Nezavisnoj Hrvatskoj, da se ne čine osvete, da se ne progone nevini, da se ne učinjuju i metati i ne vršiti nasilna presečivanje srba i smanjivanje obnovljajućih postojbine.

7. Odje je god pružiti prilike, neka franjevci ustanjuju u saštini proglašene Utre i pravu neodoljivošću i pravu dobiti vlastima. U koliko može, neka ovi provincijali i ugledni franjevci ustanjuju "pravdu i skrbiti, i sa teritorijom prevođenjem i potrošnjem broda i života".

8. Franjevci ne smiju imati nikakve uljube u sastavu i sastancima prevođenja prevođenjima na katoličku vjeru. Slikovima prevođenja žirka ne mogu primiti na učvrstak, a već ga im je i preuzeo, ga mora ukloniti ponude. Naravno pojedinačni prenesi na kat. vjeru je ustanjuju i u pomoći učesnici do-

stvujejući ih i po njih osnuju kao i uvijek.

9. Da franjevci, paje u sastavu i sastancima sa Srbinima i drugim inovjercima valje, ukloniti učesnicima /čepotice i kapelane/ koji su narasli u nezadovoljstvu, i na njihovo mjesto postaviti ljudi sreće, dobre i upreste.

10. Ako bi se koji franjevac, zanesen narodnom suverenošću ogriješio o dosljednoj prevođenju inovjercima i o kruženju tajnosti prema biskajama, i na kasniji prava težila ovog, pogrešno, na pravu mjestu s premještanjem u drugi kraj, kada neće imati prigoda za slične prestepe.⁶⁴

Rim. 24. jula 1941.

Viličić
KOMONIČKI
Baltić

Upute mnogopoštovanim Ocima Provincijalima... 1941. g.

najprije dalmatinskih i hercegovačkih franjevaca, solidarizirao sa tzv. "novim, europskim poretkom", pa čak u njemu video suludu priliku da se konačno »pokrste grko-iztočnjaci« i da teško zabluđelim franjevcima ne mogu i ne smiju sami provincijali pokrenuti postupke za izgon iz Reda. Zato generalna uprava Franjevačkog reda još 24. srpnja 1941, tri dana prije početka ustanka, na teritoriju kvislinske Nezavisne Države Hrvatske povjerljivo dostavlja Upute franjevcima hrvatskog jezičnog područja, koje doslovce glase:

1. Razborito ali odlučno nastojati, da se provede zaključak provincijalnog sastanka u Zagrebu od 10.-12. juna 1941. godine prema kojem nijedan franjevac ne smije biti učlanjen u Ustaškom hrvatskom pokretu.

2. Sa sveti odlučno nastojati, da se franjevci bave samo duhovnim i svećeničkim poslovima, a svjetovne i političke poslove da prepuste svjetovnjacima i njihovoj odgovornosti.

3. Franjevci ne smiju imati nikakve uljube u progona Srba i Židova, u oduzimanju njihovog imetka, pokretog i nezavrsotoga, a iseljavanju Srba u Srbiju i naseljavanju Hrvata u dosadašnjim srpskim naseljima.

4. Dosljedno tome nijedan franjevac ne smije biti: a) u odborima i sudovima u istraživanju krivnje četnika i drugih Srba prema Hrvatima, te u izricanju kazne prema napred spomenutim, b) u odborima i uredima za naseljavanje Hrvata u srpskim naseljima i na imanjima oduzetim Srbinima, c) u odborima i uredima za iseljavanje Srba i oduzimanje njihovog imetka.

5. Ni franjevačke župe, ni samostani ni provincije ne smiju primati na dar ni kupovati ni pokretna ni nepokretna dobra, koja su prije rata pripadala Srbinima i Židovima.

6. Ukoliko budu u stanju, neka ovi provincijali i ugledni franjevci ulože sve sile kod vlasti i vodećih ljudi u današnjoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, da se ne čine osvete, da se ne progone nevini, da se ne oduzimaju imetak i ne vrši nasilno presečivanje Srba iz njihovih dosadašnjih postojbina.

7. Gdje se god pruži prilika, neka franjevci uzimaju u zaštitu progona Srbe i Židove i pred narodnim masama i pred državnim vlastima. Ukoliko mogu neka ovi provincijali i samostanske starošine oprezno i skrovito, i materijalno pomažu progona i potrebnu braću Srbe.

8. Franjevci ne smiju imati nikakvog udjela u nasilnom i masovnom prevađanju pravoslavnih na katoličku vjeru. Nikakvu pravoslavnu župu ne smiju primiti na upravu, sve da im je i preuzišena gospoda ordinarij (tj. biskupi, op. M.O.) ponude. Naravno, pojedinačni prelazi na katoličku vjeru iz uvjerenja i u punoj slobodi dozvoljeni su i poželjni danas kao i uvihek.

9. Sa franjevačkih župa, gdje su katolici izmješani sa Srbinima i drugim inovjcima, valja ukloniti dušobrižnike (župnike i kapelane) koji su naprasiti i nerazboriti, i na njihovo mjesto postaviti ljudi zrele, dobre i oprezne.

10. Ako bi se koji franjevac, zanesen narodnom suverenošću ogriješio o dužnu snošljivost prema inovjcima i o kršćansku ljubav prema bližnjem, ima se kazniti prema težini svoje pogreške, na prvoj mjestu s premještanjem u drugi kraj, gdje neće imati prigodu za slične prestepe.⁶⁵

Ove upute nisu slijedili svi franjevci, pa zbog toga splitski, mostarski, sarajevski i zagrebački provincijali, najmanje pedeset puta pisano u službenim glasilima upozoravaju na nužnost pridržavanja Uputa. Starošinstvo Bosne Srebrenе se na prvoj svojoj sjednici na oslobođenom teritoriju (ni mjesec dana poslije oslobođenja Sarajeva) samokritički osvrnulo na djelatnost svojih članova tokom rata: *Ne možemo nije kati, da je u našoj zajednici bilo i takovi, kojih rad treba osuditi... i da kod kompleksa svih tih stvari rijetki pojedinci nisu zaboravili na razbor i savjest; na vjerske, staleške i narodne obaveze i dužnosti.* U istoj Okružnici se navodi da je Tomislav Filipović (ustaše su mu da se novo prezime Majstorović), čim se saznao da je prisustvovao ustaškim zločinima početkom 1942. god., odmah priješao kanonskim procesom dne 28. IV. 1942. godine otpušten iz Franjevačkog reda.

Spomenuta Okružnica posve jasno u dva završna pasusa (pozivajući se na stoljetna iskustva) daje programske smjernice za rad u novoj, formalno još ne socijalističkoj, Jugoslaviji: *Bosanski franjevci kao integralni dio naroda iz kojeg potječu i koji su od prvih početaka, tamo od 13. vijeka, uvijek vjerno služili Bogu i narodu, s kojim su dijelili dobro i zlo, ostaju i dalje uz svoj narod, vršeći vjerno svoje poslanje, koje im je Providnost namijenila u ovim krajevima, u odanoj službi Bogu i narodu. I kao što su kroz prošla stoljeća sudbinski bili povezani s drugim narodima i vjeroispovijestima i s njima gajili ne samo najbolje odnosa nego i iskrenog prijateljstva, uzajamnog razumijevanja i pomaganja, tako i u budućnosti u toj stvari ne mogu i neće ići drugim putem osim onim, kojeg su im pokazali i u amanet ostavili stari bosanski "ujaci".* Starošinstvo franjevačke provincije "Bosne Srebrenе" ostanjući sa svojom braćom vjerni sinovi svog hrvatskog naroda izrazuju svoju lojalnost vlastima N.O.P. kao i svoju spremnost za saradnju i pomoći u podizanju i obnovi naše zemlje i napančenih, ali nikad savladanih naših naroda, a posebno naše federalne jedinice Bosne i Hercegovine, vjerujući također, da će spomenute vlasti N.O.P. imati puno razumijevanje za naš rad u raznim područjima naše aktivnosti.⁶⁶

Bosansko-hercegovački franjevci su shvatili na kon razgovora nekolicine njih s mnogim uglednim članovima Drugog zasjedanja AVNOJ-a (Vujasinović, Pucar, Kocbek, Kecmanović, Lola Ribar, a planiran je bio razgovor i s Titom) još u drugoj polovici 1943. godine, u jačačkom samostanu, da je došlo vrijeme velikih povijesnih prekretnica i povijesnih prelomnica, u kojem će socijalizam igратi ključnu ulogu kao »sredstvo za

odstranjivanje reakcionarstva" i u kojem će mnogo toga srednjovjekovnoga i građanskog nestati. Samostanska kronika u Jajcu bilježi pod datumom 9. XI. 1943. god.: *Stotinu godina trpijet čemo od toga da je hrvatstvo i katoličanstvo sinonim za "nesvojinu".*

Kroničar dalje tvrdi da bi poštovao strah od socijalizma, kad bi on bio principijelan, ali je taj strah samo umotavanje, političarenje, jer je u drugom stvar – antisocijalisti su za ono čega mora nestati. U »Bosni Srebrenou«, službenom glasilu istimene provincije (počeo izlaziti 1942. god.), početkom 1946. god. pokušava se razbiti strah pred novim vremenima:

Nikoga neće pregaziti novje vrijeme kao razjarena zvijer, hvala Providenju; ali će mnogo toga propasti sobom, sve ono što neće da živi, sve ono što neće da postoji svojom vlastitom snagom. Ne čijom milošću, nego vlastitom snagom! Veliko vrijeme! Za hrabre i odlučne ljudе, zaista veliko vrijeme. Dani, koji nastupaju nisu za neuvđavne i mrzvoljne ljudе, za lako-mislene. Nego skoči, stani u red, prihvati se posla i upravlja! Negdje pregledaj i propusti; ali negdje zajazi pa ne daj! Kao čovjek pokaži se altruistom i požrtvovanim, kao kršćanin po-stojanim, kao patriot nesebičnim i radnim za ovu krasnu zemlju i narod! Onda će ići, ne znam, da li lakše ili teže, ali će ići i roditi dobrim plodovima. Gdje narod govori (aluzija na naziv novostvorene države, MO), tu smo mi uvijek bili i mogli biti. Bit ćemo i sad. Narod je naš, a mi smo njegovi... Fratri ne mogu biti drugo nego što su bili; svoji na svome i među svojima. Oni su svojom nacionalnošću bili antiseppticum zemlje, kojim su odstranjivane nametne gljivice tudinskih nanosa, otkud ih god bilo, i s Istoča i sa Zapada i sa Sjevera... Što su braća inače u konfuznimi i besprimjerno zavodničkim okolnostima pogriješila pojedinačnim ispadima, trice su prema onome što su fratri u svojoj cjelini, što su pomagali i što mogu pomoći.⁶⁶

Starještvo Bosne Srebrene je 23. IX. 1949. godine posjetilo Josipa Broza Tita. Razlog posjeta bio je slijedeći: *Mi smo pošli, rekoh, da se vidimo s našim državnim rukovodstvom i da ga pozdravimo, mi lojalni državljanji, predstavnici svoje lojalne braće. Ali ujedno da se istaknemo ovom posjetom, kao rav-nopravni građani svoje države: u oslobođenoj domovini jed-naki svim ostalima bez iznimke, kako u dužnostima bez privilegija, tako i u pravima bez diskriminacije.⁶⁷*

Da bi se svećenik svakodnevno lakše mogao posvetiti građanskim dužnostima bez privilegija i sigurnije ostvarivati prava bez diskriminacije, bosansko-hercegovački franjevci su, doduše uz pomoć dijecezanskog klera i uz nemale prepreke i teškoće, ali potpuno na svoje zadovoljstvo, početkom 1950. god. osnovali Udrženje katoličkih svećenika BiH, i poglavito ga vode i danas. Osnivačku skupštinsku su pozdravili provinciali jali bosanskih, hercegovačkih i dalmatinskih franjevaca.

Bosansko-hercegovački franjevci danas čine više od trećine franjevaca u SFRJ (franjevci čine oko 40% jugoslavenskog katoličkog klera), uz stanovite razlike dobro se uklapaju u život suvremene, u Drugom vatikanskom saboru (1962–65) obnovljene Crkve, kojoj su oni u mnogim aspektima višestoljetna anticipacija.

Zaključak

Već i na temelju ovog sumarnog pregleda franjevačke djelatnosti u Bosni i Hercegovini dà se zaključiti da je učinak njihova djelovanja sličan moru, koje naizmjenično uzburkuju plime i oseke, ali tako da svaka nova plima nadilazi razinu prethodne, a nijedna kasnija oseka ne doseže razinu prve. Ostali bismo samo na fenomenologiji djelovanja franjevaca u Bosni i Hercegovini ako ne bismo tražili najopćenitije uzroke takvog (u ovom slučaju uspješnog) njihovog djelovanja. Evo tih najopćenitijih razloga poredanih slučajnim redoslijedom:

1. Franjevci su došli u Bosnu i Hercegovinu ne pod pritiskom izvana (sigurno ne izravnim) već po zahtjevu uglednog velmože, Stefana Dragutina, kojem je tada zakonito pripadao

Josip Broz Tito s fra Bonom Ostojićem, predsjednikom Udrženja katoličkih svećenika BiH, u studenom 1953. g. u Sarajevu

sjeveroistočni dio Bosne (Soli). Kad su ovi krajevi malo kasnije prešli u ruke bosansko-hercegovačkih vladara, franjevci su i dalje ostali.

2. Svi franjevci koji su djelovali u Bosni i Hercegovini znali su »linguam slavicam« ili barem gotovo svi, a sam papa zahtjevao je da ih što više bude »ex natione Bosnensi«.⁶⁸

3. Za razliku od dominikanaca koji su se služili i »žestokim oblicima« (Šidak) inkvizitorske djelatnosti, pa čak provodili i spaljivanja, franjevci su uvijek postupali blago, ponašali se tolerantno.⁶⁹ Nema nijednoga pismenog svjedočanstva koje bi govorilo obratno. *Franjevački red odmah se po dolasku ponaradio, preuzeo bosanske tradicije i počeo živo osjećati ne samo vjeru i čudorede već i za dobrobit i neodvisnost bosanske kraljevine u kojoj su se neprestano isticali rodoljubljem i prostodušnošću u društvenom životu – kako to s pravom tvrdi Batinić.⁷⁰*

4. Prvi vikar Bosanske franjevačke vikarije bio je fra Peregrin Saksonac, koji je lako nalazio prijem kod katoličkih rudara Sasa, svojih zemljaka.⁷¹ I S. Čirković je tome pridao veliku važnost, pišući: *Vreme učestvovanja franjevaca u Bosni poklapa se s vremenom nastanka i uspona gradova i trgovca u Bosni, i franjevci su ovaj neocjenjivo važan proces umeli da iskoriste za svoju akciju. Njihovi prvi i najvažniji manastiri podignuti su u gradskim naseljima i živim privrednim središti-ma... gdje se najjače mogao vršiti uticaj na brojne mase.⁷²*

5. Franjevci su čak i u čisto crkvenim pitanjima suradivali i s raskolničkim svećenicima, koji non sint veri sacerdotes sed rustici vel scismatici, instituti per consuetudinem patrie, videlicet ordinati noncanonice i koji su štoviše i krštalivali uz papino odobrenje.⁷³

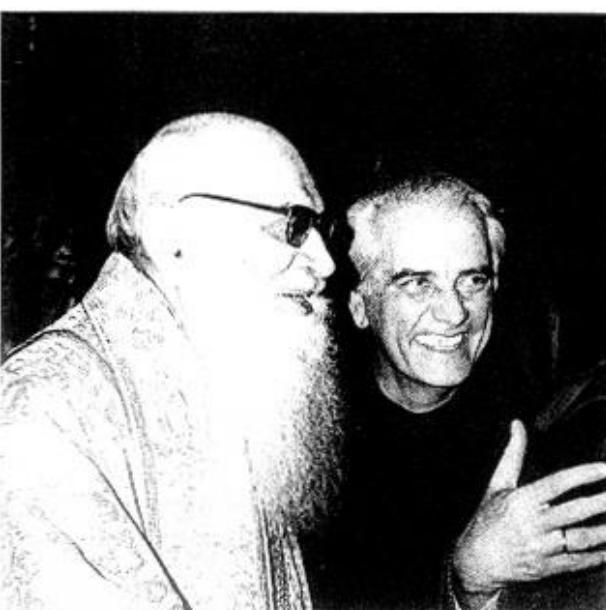
6. Franjevci su bili vrlo bliski narodu. U okolini Jajca čak nisu ni stanovali u samostanima nego među svijetom. Nisu ni tražili milostinju nego su živjeli od stalnih prihoda i rada vlastitih ruku. Ovo je mnogo pridonijelo njihovom uspjehu, premda je takav način njihova života osudio Jakov Markijski.⁷⁴

Reis Ul Ulema Husein efendi Mujić i Provincijal Bosne Srebrenje Luka Markešić prilikom Bajrama 1988. g.

Papa Ivan Pavao II. sa fra Jozom Peićem Provincijalom hercegovačkih franjevaca 1985. godine"

Metropolit g. Vladislav i fra Jozef Peić na osvećenju pravoslavne crkve u Mostaru 1988. g.

7. U turskom razdoblju (1463–1878) franjevci nisu bili obezglavljeni već su se još više približavali vjernicima (tada su dobili naziv ujaci i nevjerojatnom upornošću i žilavošću proširuju se skupa s Turcima (»Kuda Turčin čordom, tuda fratar torbom«), oboržani *Ahdnamom* uspjejavaju se održati i u najvećim teškoćama, imajući pred očima uvijek slavnu prošlost Bosanskoga kraljevstva i svjetlu budućnost koja se teško nazirala.

8. I u novom vijeku (od 1789. do danas), bosansko-hercegovački franjevci, i unatoč stanovitim neshvaćanjima i slabosti, gledano u cjelini, prepoznavat će znakove vremena i historijske smjerove u povjesnim prelomnicama i epohalnim prekretnicama.

Austro-Ugarska će potisnuti franjevce s političke, a odmah zatim (uz pomoć domaće crkvene hijerarhije) oslabiti im pozicije i na crkvenoj sceni.⁷⁵

U krvavim obračunima tijekom prvoga i drugog svjetskog rata i u suludoj igri povampirenenog fašizma i domaćih kvilinga, bosansko-hercegovački franjevci će ostati mnogo bliži bilu naroda nego što se to obično misli, premda će u svojim redovima imati zabludjelih, koje će uzalud i vrhovna uprava Reda i provincijali nastojati upokoriti i urazumiti. Oporu gorčinu vremena i tešku mučninu trenutka transcendirajuća na stoljetno iskustvo oslonjena i pravovremeno historijske prelomnice i epohalne prekretnice prepoznavajuća djelatnost bosansko-hercegovačkih franjevaca, i u našem vremenu ostat će vrijedna divljenja kao i ona iz prethodnih stoljeća.

Bilješke

1. Od mnogobrojne literature treba posebice izdvijiti još i sad standardno djelo Julijana Jelenića *Kultura i bosanski franjevci, I-II* (Sarajevo, 1912–15), zatim u ediciji *Kulturno nasljeđe – Veselin Masleša* objavljene samostanske kronike (priredio i odlično komentirao Ignacije Gavran), monografije A. Zirduma o Lastriću (Zagreb 1982), S. Džaje o biskupu Ilijiju (Zagreb, 1971), P. Vrankića o Baraću (na talijanskom, Roma, 1984), B. Vrdoljaka o apostolskim vikarima (nažalost samo djelomice objavljeno), B. Gavranovića o uspostavi redovite crkvene hijerarhije (Beograd, 1934), članek E. Hoška (u *Nova et vetera i Kačiću*), Smajla Tihića (u *Našim starinama* – Sarajevo), te mnogobrojne studije i članke B. Pandžića i D. Mandića (Mandžićeva etnička povijest BiH je krajnje tendenciozna). Važni su objavljeni radovi sa simpozija o Divkoviću, fra Grgi Martiću, fra Josipu Markušiću, 100-godišnjici ponovne uspostave redovite crkvene hijerarhije u BiH (i posebno članak D. Kokša) i 100-godišnjice Muzeja u humačkom samostanu. Za upoznavanje širega društveno-ekonomskog i socijalno-političkog konteksta nezaobilazna su djela Ante Babića, Desanke Kojić-Kovačević, Branislava Đurđeva, Tome Krajačića, Ilijasa Hadžibegovića, Pave Živkovića i dr. O hercegovačkim franjevcima dosta je pisao Andrija Nikić.

2. J. Šidak, »Ecclesia Sclavoniae« i misija dominikanaca u Bosni, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, knj. III, Zagreb, 1955, str. 18.

3. V. Čorović, *Historija Bosne*, I, Beograd, 1940, str. 196.

4. J. Šidak, op. cit. 39.

5. I. Rupićić, *Entstehung der Franziskaner Pfarreien in Bosnien und Herzegowina und ihre Entwicklung bis zum Jahre 1878*, Bresslauer Studien zur historischen Theologie, Neue Folge II, Bresslau, 1937, str. 9.

6. E. Fermedžin (izd.), *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*. MSM XXIII, Zagreb, 1892, 22 (isto djelo će citirati s AB).

7. J. Šidak, *Franjevačka »Dubla« iz 1372/3. kao izvor za povijest Bosne*. Istoriski časopis SANU, knj. V, Beograd, 1955, str. 209 sl.

D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim, 1968, str. 40.

8. A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I, Romae 1859, p. 378. Na ovom mjestu doslovno stoji da treba poslati dva franjevca, koji su dobro vični »regionis illius idiomatis (non ignari)«, pa je s

- pravom Miroslav Pervan ustvrdio (usp. Dobri Pastir, Sarajevo 1968, str. 302) da se ovo mjesto ne treba interpretirati sa »koji znaju srpski jezik«. Sličnu pogrešku čini Mandić, kad isto mjesto prevodi sa »koji znaju jezik bosanskih Hrvata« (Franj. Bosna, op.cit., str. 41).
- 9.
 - Arhiepiskop Danilo, *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih* (izd. D. Daničić), Zagreb, 1866, str. 41. Vidi o tom opširnije A. Solovjev, *Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu*, Godišnjak ID BiH, god. V, Sarajevo, 1953, str. 77 sl.
 - 10.
 - S. Čirković, *Istorija Bosne*, Beograd, 1964, str. 78–80.
 - 11.
 - AB str. 21 i T. Smičiklas, *Codex diplomaticus ... IX* Zagreb str. 492.
 - 12.
 - T. Smičiklas, op. cit. 499 sl.
 - 13.
 - J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, I, Sarajevo, 1912, str. 26–32.
 - D. Mandić, op. cit., 45–53. J. Šidak, *Franjevačka »Dubia»*, op. cit. str. 212–214.
 - 14.
 - J. Šidak, *Franjevačka »Dubia»*, op. cit. str. 211. Šidak ima pred očima Jelenićev djelac, *Problem dolaska franjevaca u Bosnu i ostatak Bosanske vikarije*, »Nova revija« V, 1926, i kao separat.
 - 15.
 - Vidi bilj. 12. i 13.
 - 16.
 - D. Mandić, *Franj. Bosna*, op. cit. str. 51.
 - 17.
 - P. Andelić, *Grobovi bosanskih kraljeva u Arnavudčićima kod Visokog*. Glasnik Zemaljskog muzeja, Nova serija XVII, Sarajevo, 1962, str. 165–171.
 - 18.
 - B. de Pisa, *De conformitate vitae B. Francisci ad vitam Jesu*, *Analecta Franciscana, Ad Claras Aquas* 1906–1912, str. 555 sl.
 - 19.
 - Usp. J. Jelenić, *Kultura i bos. franjevci*, I, op. cit. str. 37 sl. i D. Mandić, op. cit. 228–243.
 - 20.
 - AB str. 220 i M. Dinić, *Državni sabor srednjovjekovne Bosne*, Beograd, 1955, str. 67 sl.
 - 21.
 - S. Čirković, *Die bosnische Kirche* itd. vidi citirano kod J. Šidak isto kao u slijedećoj bilješći str. 291, bilj. 55.
 - 22.
 - J. Šidak, *O autentičnosti i značenju jedine Isprave bosanskog »djeda«* (1427), poseban otisak iz časopisa »Slovo«, Zagreb, 1965.
 - 23.
 - Ovu svoju tezu ne mogu potkrnjepiti sigurnim dokazima. Indirektni dokaz za tu tvrdnju jest i tvrdnja 5. na zadnjoj strani ovog rada.
 - 24.
 - Š. Ljubić, *Listine o odnosa između južnoga Slavenstva i Matične republike* I, Zagreb, 1868, str. 233, I II, str. 333, 368, 377. Iz ovih mjeseta se vidi da Mletačko vijeće kadgod ima nekih važnijih poslova u Bosni, obavezno se posavetuje sa fra Peregrinom, pa se iz toga da zaključili da je fra Peregrin imao i međunarodni ugled i da je bio veoma blizak bosanskom banu.
 - 25.
 - J. Jelenić, *Kultura i bos. franjevci*, op. cit. 84. Iako Jelenić za potvrdu svoje teze navodi više ljetopisa (Šiprašić, Lašvanin itd.), ipak mu teza nije dovoljno uvjerljiva.
 - 26.
 - S. Čirković, *Istorija Bosne*, op. cit. 279.
 - 27.
 - F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Viennae, 1858, str. 450.
 - 28.
 - AB str. 216.
 - 29.
 - J. Jelenić, *Kultura i bos. franjevci*, op. cit. 90.
 - 30.
 - V. Klaić, *Poviest Bosne*, Zagreb, 1882, 324.
 - 31.
 - F. Babinger, *Mehmed Osvajač i njegovo doba*, Novi Sad, 1968, 188 sl.
 - 32.
 - Kriličko izdanje turskog teksta Ahdname vidi: Hazim Šabanović, *Turski dokumenti iz druge polovine XV stoljeća*, Istoriko-pravni zbornik II, Sarajevo, 1949, str. 200 sl.
 - 33.
 - A. Kovatić, *Pad BiH pod Turke u spisima bosansko-hercegovačkih franjevaca*, Zbornik »500. obljetnica smrti bosanske kraljice Katarine«, Sarajevo, 1979, str. 65.
 - 34.
 - P. Vrankić, *La Chiesa Cattolica nella Bosnia ed Erzegovina ... Roma*, 1984, str. 10.
 - 35.
 - Vidi bilješku 32.
 - 36.
 - F. Babinger, op. cit. 93 sl. Mehmed je čak vjerojatno preuzeo mesečev srp i zvezdu iz vizantijске tradicije kao neku vrstu znaka dostojsanstva.
 - 37.
 - Babinger čak smatra »možda najvažnijom merom« za vrijeme osvajanja Carigrada što je sultan odobrio izbor i posvećenje patrijarha (op. cit. 90 sl.).
 - 38.
 - U bujrunjili od 20. VIII 1486. Skender-paša piše da je sve do tada fra Andrej »pravo i vjerno hodio«. Vidi: Lj. Stojanović *Povelje I/2*, Beograd, 1934, str. 365. Neki su smatrali da se Zvizdović zbog Ahdname pokajao i povukao u isposnički život što ne odgovara istini. Franjevci ga štuju kao blaženika.
 - 39.
 - Ibidem. Vidi i D. Mandić, *Etnička povijest BiH*, Rim, 1967, 152.
 - 40.
 - Usp. *Monumenta turcica I*, Sarajevo, 1957, str. 31.
 - 41.
 - Vidi opširnije o tom: D. Mandić: *Autentičnost Ahd-name* itd., Radovi itd. III–IV, Rim, 1971, 61–90.
 - 42.
 - L. Waddington, *Annales Minorum* za god. 1517.
 - 43.
 - D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, Rim, 1968, 227 sl.
 - 44.
 - Stari franjevački samostani BiH*, Sarajevo, 1984, str. 34.
 - 45.
 - F. Lastrić, *Pregled starina bosanske provincije*, Sarajevo 1971, str. 63. sl. Prijevod i izuzetno akribičan komentar ovog djela napravio je Ignacije Gavran.
 - 46.
 - F. Lastrić, op. cit., 67.
 - 47.
 - A. Zirdum, *Provincija Bosna Srebrena u vrijeme Matije Divkovića*, Zbornik o radu Matije Divkovića, Sarajevo, 1962, str. 291.
 - 48.
 - B. Pandžić, *Relatio de provincia Bosnae Argentinae*, Mandićev zbornik, Rim, 1965.
 - 49.
 - F. Lastrić, op. cit., 82.
 - 50.
 - I. Gavran, *Lucerna lucens?*, Visoko, 1978, str. 152.
 - 51.
 - B. Pandžić, *Historia Missionum OFM*, IV Roma, 1974, 129 sl. Prevedeno u šemantizmu hercegovačke provincije.
 - 52.
 - B. Đurđev, *Uloga Crkve u staroj istoriji srpskog naroda*, Sarajevo, 1964, str. 222 i 224.
 - 53.
 - cit. kod S. M. Džaja, »Die bosnische Kirche« und das Islamisierungsproblem ... München 1978, 77.
 - 54.
 - Vidi Jelenićevu i Matkovićevu bio-bibliografiju bosansko-hercegovačkih franjevaca (već su zastarjele) i Zbornik »Franjo medu Hrvatima«, objavljen 1982. godine.
 - Vidi još: Ivan Lovrenović, *Književnost bosanskih franjevaca*, Sarajevo, 1982; Lj. Jandrić, *Tragovi i znamenja višeg života*, »Oslobodenje«, 23. III. 1988.
 - 55.
 - Z. Kajmaković, *Zidno slikarstvo u BiH*, Sarajevo, 1971, str. 91.
 - 56.
 - J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci II*, Sarajevo, 1915, str. 196.
 - 57.
 - Koharić je ovo zabilježio u prvom izdanju »Zapamćenja« fra Grge Martića (str. 54 sl.).
 - 58.
 - D. Kokša, *Uspostava redovite hijerarhije u BiH 1881*, u: Katolička crkva u BiH u XIX i XX stoljeću, Sarajevo, 1986, str. 23.
 - 59.
 - V. Blažević, *Josip Markušić kao provincija*, u zborniku o Josipu Markušiću, Sarajevo, 1981.
 - 60.
 - Kronologija I, 9: Kronologija II, 76. Rukopis u Arhivu samostana u Jajcu.

61. Okružnica se nalazi u Arhivu Bosne Srebrenе u Sarajevu.
62. Originalne kopije pisama pohranjene su u Arhivu samostana u Jajcu.
63. Kronika se čuva u Arhivu samostana u Jajcu.
64. Vidi *Franji arhiv u Mostaru*, Spisi Provincije, sv. 134, f. 477. Generalovo je pismo umnoženo u Mostaru na latinskom jeziku i bitno je utjecalo na jednu poznatu antifašističku biskupsku okružnicu kod nas koju je izdao mostarski biskup Mišić. Isto pismo je pravni temelj za okružnicu Franjevačkog starješinstva Bosne Srebrenе od 2. svibnja 1945. godine kojom se ograđuje od profašističke rabe pojedinih svojih članova. Ova okružnica je poznata pod imenom Izjava lojalnosti i jedina je kod nas jasna ograda od krvnji pojedinaca franjevaca za vrijeme Drugog svjetskog rata. Sličnu ispruku napravio je za vrijeme Drugog vatikanskog sabora banjalučki biskup Pichler u povodu Božića, ali je ona naišla na različita i čudna reagiranja na unutarcrvenom planu. Provincijal Troha iz Zagreba samo je do studenog 1941. godine izdao dvije okružnice upozoravajući svoju subraću da ne izlazi u svom radu iz okvira crkvene discipline, ali je to bilo za pojedince uzaludno, na što se i on žali u okružnici od 6. studenog 1941.
65. Original okružnice čuva se u Arhivu Bosne Srebrenе. Prvi put je široj javnosti postala prisutna objavljinjanjem u knjizi C. Petešića *-Katoličko svećenstvo u NOB-u*, Zagreb, 1982, str. 264.
66. „Bosna Srebrena“, interno glasilo od 30. III 1946.
67. Desetogodišnjica Udruženja kat. svećenika BiH, Sarajevo 1960, str. 158. O posjeti Mařšalu Titu Blažević u citiranom tekstu govor opširno.
68. A. Theiner, *Vetera mon. hist. Hungaria sacram illustrantia*, o.c. 519 sl.
69. J. Šidak, *„Ecclesia Sclavoniae“ i misija dominikanaca u Bosni*, op. cit. str. 37 sl. Šidak citira kroniku priora Suiberta, koji je suvremenik događaja. Šidak dodaje: *Vrijednost loga podatka te tim veća što osim njega nema izvora, koji bi za ciljavo vrijeme borbe s bosanskim herezom spominjao primjenu te najstrašnije kazne (ib.)*.
70. M. V. Batinić, *Uticaj franjevaca na političke prilike u Bosni*, Glasnik bosanskih i hercegovačkih Franjevaca, god. 1887, br. II, str. 21.
71. Usp. M. Dinić, *Za istoriju rudarstva u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni*, Beograd, 1955, str. 1–27. D. Kovachević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo, 1961, str. 149–152.
72. S. Čirković, *Istorijske Bosne*, op. cit. str. 111.
73. A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia II*, Zagreb, 1875, str. 325. To je ponovljeno pitanje iz franjevačkih „Dubla“ iz 1372/3. i papin odgovor.
74. Gr. Čremošnik, *Ostaci arhiva Bosanske franjevačke vikarije*, poseban otkazak iz Radova Naučnog društva NR BiH III, Sarajevo, 1955, str. 34.
75. B. Gavranović, *Uspostava redovite crkvene hiperarhije 1881*, Beograd, 1934.